

УДК 347. 96(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.32>

НОТАРІАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ЯК ОДИН ІЗ ВИДІВ ЮРИДИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Діденко Л.В.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових
дисциплін та статистики
факультету права та економіки*

*Міжнародного гуманітарного університету
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6860-5017>
e-mail: t7959595@gmail.com*

Діденко Л.В. Нотаріальний процес як один із видів юридичного процесу.

Важливу роль у здійсненні правозахисної й правоохоронної функції в системі правоохоронних органів країни відіграє нотаріат України [1].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про нотаріат», нотаріат в Україні – це система органів і посадових осіб, на які покладено обов’язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені цим Законом, з метою надання їм юридичної вірогідності [2].

Діяльність нотаріату має певну спільність із діяльністю інших органів цивільної юрисдикції. Нотаріальна діяльність є різновидом юридичної й, відповідно, соціальної діяльності та спрямована на надання офіційної сили, вірогідності юридичним правам, фактам і документам.

Нотаріальний процес – це вид юридичного процесу, що являє собою встановлений законом порядок вчинення нотаріальних дій. Нотаріальний процес є процесуальною галуззю, тому при вчиненні нотаріальних дій виникають характерні йому нотаріальні процесуальні правовідносини. Нотаріальні процесуальні відносини можна вважати різновидом суспільних, що виникають між особами, які вчиняють нотаріальні дії, та особами, які звернулися по вчинення нотаріальних дій, та врегульовані нормами законодавства про нотаріат.

Нотаріальний процес – це сукупність вчинюваних нотаріальних проваджень або нотаріальних дій. Нотаріальний процес – правова форма діяльності уповноважених на те органів держави і посадових осіб. Вчинення нотаріальних дій здійснює суворо встановлене коло осіб, конкретний склад і обсяг компетенції яких встановлені законодавством (ст.ст. 1, 3, 34–40 Закону України «Про нотаріат»). Нотаріальний процес – це діяльність, безпосередньо пов’язана з необхідністю використання різних методів і засобів юридичної техніки. У нотаріальному процесі існує система вимог, що ставляться до нотаріального провадження. Оскільки нотаріальний процес є різновидом юридичного процесу і зводиться до передбаченого законом порядку вчинення нотаріальних дій, він характеризується складним структурним змістом.

Нотаріальний процес – це розгляд певної юридичної справи. В результаті вчинення нотаріальних дій юридичні права та обов’язки осіб, щодо яких ці дії були вчинені, санкціонуються державою, документам надається офіційного значення, що дає змогу вказаним особам набувати певного статусу і здійснювати певні дії. Нотаріальний процес можна характеризувати також як діяльність, пов’язану з учиненням операцій з нормами права, тобто це різновид правозастосовної діяльності, коли відповідний державний орган або посадова особа повинні безпосередньо використовувати норми права для вирішення конкретної юридичної справи.

Ключові слова: закон, особа, законодавство, нотаріус, стадії, відносини, нотаріальні дії, нотаріальний процес, помічник нотаріуса, юридичний процес, нотаріальна процесуальна діяльність.

Didenko L.V. Notarial process as one of the types of legal process.

The notary of Ukraine plays an important role in the implementation of human rights and law enforcement functions in the system of law enforcement agencies of the country [1].

According to Art. 1 of the Law of Ukraine «On Notaries», a notary in Ukraine is a system of bodies and officials entrusted with the duty to certify rights, as well as facts of legal significance, and to perform other notarial actions provided for by this Law, with the aim of providing them of legal probability [2].

The activity of a notary has certain commonalities with the activities of other bodies of civil jurisdiction. Notarial activity is a type of legal and, accordingly, social activity and is aimed at providing official force and credibility to legal rights, facts and documents.

A notarial process is a type of legal process, which is a legally established procedure for performing notarial acts. The notarial process is a procedural branch, therefore, when notarial acts are performed, notarial procedural legal relations characteristic of it arise. Notarial procedural relations can be considered a type of social relations that arise between persons who perform notarial acts and persons who applied for notarial acts, and are regulated by the norms of notarial legislation.

A notarial process is a set of performed notarial proceedings or notarial actions. The notarial process is a legal form of activity of state bodies and officials authorized to do so. The performance of notarial acts is carried out by a strictly established circle of persons whose specific composition and scope of competence are established by legislation (Articles 1, 3, 34–40 of the Law of Ukraine «On Notaries»). The notarial process is an activity directly related to the need to use various methods and means of legal technology. In the notarial process, there is a system of requirements related to notarial proceedings. Since the notarial process is a type of legal process and boils down to the order of notarial actions prescribed by law, it is characterized by a complex structural content.

The notarial process is the consideration of a certain legal matter. As a result of the performance of notarial acts, the legal rights and obligations of the persons in respect of whom these acts were performed are sanctioned by the state, the documents are given official significance, which enables the specified persons to acquire a certain status and perform certain actions. The notarial process can also be characterized as an activity related to carrying out operations with legal norms, that is, it is a type of law enforcement activity, when the relevant state body or official must directly use legal norms to solve a specific legal case.

Key words: law, person, legislation, notary, stages, relations, notarial actions, notarial process, notary assistant, legal process, notarial procedural activity.

Постановка проблеми. Ступінь розвитку нотаріальної діяльності є важливим показником як рівня правової системи країни, так і суспільної свободи. Виникненню нотаріату як складової правової культури передують насамперед необхідність легалізації різних юридично значущих подій (фактів). Без нотаріуса практично не може обійтися будь-яка держава, фізична чи юридична особа, адже він є з'єднувальною ланкою між громадянами щодо їх ставлення до цивільних прав та обов'язків.

Стан опрацювання. Питанням нотаріату, нотаріальної діяльності та розробкою теорії нотаріального процесу в Україні займалися С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, В.В. Комаров, В.В. Баранкова, М.В. Бондарева, Т.М. Кучер, О.С. Снідевич, М.М. Дякович, Я.П. Панталієнко.

Мета статті. Стаття має на меті розкрити поняття нотаріального процесу, визначити важливі джерела нотаріального процесуального права, розглянути стадії нотаріального процесу. Проаналізувати нотаріальне провадження як елемент нотаріального процесу та нотаріальні дії.

Виклад основного матеріалу. Нотаріат є спеціальним правозастосовним, юрисдикційним органом, його діяльність можна розглядати як особливий вид діяльності, що відбувається у певному процесуальному порядку. Відносини, що виникають у зв'язку зі вчиненням нотаріальної діяльності між нотаріусом та фізичними (юридичними) особами з приводу посвідчення фактів (угод), видачі свідоцтв про право на спадщину, охоронних дій нотаріуса тощо, за своїм характером є процесуальними, спрямованими на вирішення матеріально-правових питань. Усе це свідчить про те, що процесуальний порядок здійснення нотаріальних дій маючи конкретну регламентовану систему процесуальних дій, становить зміст нотаріального процесу [3, с. 80].

Нотаріальна процесуальна діяльність – це правозастосовна, юрисдикційна діяльність, у межах якої нотаріусом розглядається конкретна нотаріальна справа, а результатом є правозастосовний нотаріальний акт, який містить висновок про наявність у зацікавленої особи права або встановлення юридичного факту. Нотаріальний процес, як форма здійснення цієї діяльності, вид юридичного процесу, є встановлений законом порядок здійснення нотаріальних дій. Зміст нотаріального процесу становлять процесуальні дії нотаріусів та інших учасників нотаріального процесу, за допомогою яких реалізуються їхні права та обов'язки [4, с. 78].

Нотаріальний процес характеризується низкою ознак, характерних для юридичного процесу. Так, нотаріальний процес – це розгляд конкретної юридичної справи, наслідком вирішення якої є висновок нотаріуса про права та обов'язки осіб, щодо яких ці дії були вчинені, вони санкціонуються державою, а документи набувають офіційного значення, що дозволяє таким особам мати певний статус та вчинити певні дії [7, с. 291].

Нотаріальний процес – правова форма діяльності уповноважених на те органів держави та посадових осіб. Вчинення нотаріальних дій здійснює суворо встановлений список осіб, обсяг компетенції яких встановлено законодавством. Порушення правил, які визначають компетенцію осіб, які можуть здійснювати нотаріальні дії, спричиняє настання негативних процесуальних наслідків – визнання недійсними нотаріальних дій.

Таким чином, нотаріальне процесуальне право – це система правових норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають у процесі вчинення нотаріальних дій між нотаріальними органами та особами, які звертаються за вчиненням таких дій [8, с. 8].

Джерелами нотаріального процесуального права є нормативні акти, які регулюють організацію діяльності нотаріальних органів та процесуальний порядок вчинення ними нотаріальних дій. Основні положення діяльності нотаріальних органів та посадових осіб, які здійснюють нотаріальні дії, врегульовано Законом України «Про нотаріат», який був прийнятий Верховною Радою України 2 вересня 1993 року та набрав законної сили 1 січня 1994 року. Джерелами нотаріального процесуального права є також окремі закони, зокрема Закон України «Про міжнародне приватне право», Закон України «Про іпотеку», Закон України «Про плату за землю» тощо.

Важливим джерелом нотаріального процесуального права є рішення Верховної Ради України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, а також накази Міністерства юстиції України [5, с. 392].

Нотаріальний процес складається з низки послідовних стадій. Стадійність – ознака нотаріального процесу, що визначає його динаміку, послідовність здійснення процесуальної діяльності. Стадія нотаріального процесу, як його складова частина, утворюється сукупністю нотаріальних процесуальних дій, спрямованих до однієї процесуальної мети, і яка характеризується просторово-часовими рамками, специфічним колом суб'єктів, які володіють певними, реалізованими саме в цій стадії правами та обов'язками, та процесуальними документами, які видаються. Залежно від виду, нотаріальне провадження може пройти всі або окремі стадії процесу. У той самий час ряд стадій є обов'язковими.

Першою обов'язковою стадією нотаріального процесу є стадія порушення нотаріального провадження, яка характеризується подачею письмової чи усної заяви. Наприклад, для порушення нотаріального провадження про видачу свідоцтва про право на спадщину, векселі, здійснення виконавчого напису або видачі дубліката документа обов'язково подається письмова заява, а при посвідченні угоди про засвідчення вірності копії документа, засвідчення справжності підпису на документах, досить усної заяви.

Перед порушенням нотаріального провадження перевіряється наявність умов для здійснення такої нотаріальної дії. Так, для посвідчення угод, необхідно перевірити наявність таких умов: дотримання правил територіальної компетенції щодо її посвідчення, законність правочину, правоздатність та дієздатність юридичної або фізичної особи (учасника правочину), дійсність волевиявлення сторін на посвідчення конкретної угоди тощо [9, с. 65].

Другою обов'язковою стадією нотаріального процесу є стадія попередньої підготовки вчинення нотаріальної дії. Ця стадія має на меті створити необхідні умови для правильного вчинення нотаріальної дії та прийняття нотаріального акта. Зміст стадії становлять дії пов'язані з:

- встановленням фактів, які мають значення для даної справи. Вирішення питання пов'язаного із встановленням фактів, що мають значення для конкретного нотаріального провадження, провадиться з урахуванням норм матеріального права, які регулюють відносини, що стали предметом нотаріальної діяльності.

- про розподіл кола доказів, необхідних для підтвердження цих фактів;
- вирішенням питання про склад осіб, які повинні брати участь у вчиненні нотаріальної дії;
- забезпеченням подання всіх необхідних доказів та інформування осіб, зацікавлених у справі щодо тих фактів, отримання яких передбачено законодавством;
- роз'яснення особам, які звернулися за вчиненням нотаріальних дій, їх змісту та значення з урахуванням можливих правових наслідків.

Розгляд заяви щодо суті та вчинення нотаріальної дії – третя обов'язкова стадія нотаріального провадження. Зміст цієї стадії становить перевірка поданих документів, їх оцінка та аналіз, на підставі чого нотаріус робить висновок про можливість або неможливість вчинення нотаріальних дій та, за наявності підстав, здійснює нотаріальну дію з оформленням та видачею відповідного нотаріального документа.

Не є обов'язковою стадією нотаріального процесу стадія оскарження нотаріальних дій чи відмови у скоєнні. Якщо заінтересована особа вважає, що нотаріус неправильно вчинив нотаріальну дію або відмовив у її вчиненні, вона має право оскаржити ці дії до суду у порядку позовного провадження.

Нотаріальне провадження є елементом нотаріального процесу, що характеризується предметними ознаками. Нотаріальне провадження загалом можна визначити як сукупність процесуальних дій, що здійснюються нотаріусами чи іншими суб'єктами нотаріального процесу у конкретному, встановленому законом порядку, тобто форма та порядок вчинення нотаріальних дій мають певну правову врегульованість.

Вид нотаріального провадження (чи окремі нотаріальні провадження) це – порядок здійснення об'єднаних у певні групи нотаріальних дій, подібних за своєю матеріально-правовою природою, що зумовлює процесуальні особливості їх вчинення.

Порядок здійснення нотаріальних дій регламентують загальні та спеціальні правила, дотримання яких є обов'язковим, оскільки цим забезпечують правильне та швидке рішення нотаріальної справи та видачу законного та обґрунтованого нотаріального акта.

Зміст нотаріального провадження взагалі, тобто загальний порядок, становлять основні правила вчинення нотаріальних дій, які діють однаково незалежно від того, яка конкретна дія здійснюється. Інакше висловлюючись, застосування норм загального порядку вчинення нотаріальних дій залежить від їх характеру і є обов'язковим у всіх випадках [10, с. 12].

Спеціальний порядок нотаріального провадження регламентується щодо кожної конкретної нотаріальної дії. Процесуальний порядок розгляду різних нотаріальних справ має свої особливості залежно від предмета нотаріальної діяльності.

Всі нотаріальні дії можна розділити на чотири групи і, відповідно, виділити чотири види нотаріальних виробництв:

- вчинення нотаріальних дій, спрямованих на посвідчення безперечного права (нотаріальні дії, пов'язані з видачею свідоцтва про право на спадщину, про право власності на частину у спільному майні подружжя, про придбання майна з громадських торгів тощо). Об'єктом охорони під час таких дій є суб'єктивні права громадян і юридичних осіб. При її вчиненні досягається мета надання достовірності безумовному праву;

- вчинення нотаріальних дій, спрямованих на посвідчення та засвідчення безперечних фактів (посвідчення угод, посвідчення факту, що громадянин є живим, що громадянин перебуває в конкретному місці, передача заяв громадян та організацій іншим громадянам та організаціям, засвідчення вірності копій документів, переклад документом з однієї мови на іншу, свідчення справжності). При цьому забезпечується охорона законних інтересів, які полягають у наданні достовірності та визнанні безумовними окремих фактів;

- вчинення нотаріальних дій, спрямованих на забезпечення збереження майна та документів (охоронні дії нотаріуса): охорона спадкового майна, прийняття документів на зберігання, накладення заборони відчуження нерухомого майна, прийняття в депозит грошових сум та цінних паперів. Спільним у цих нотаріальних процесах є те, що вони спрямовані забезпечити безпеку певних об'єктів;

- вчинення нотаріальних дій, спрямованих на подання нотаріальному документу сили виконавчого документа (виконавчий напис нотаріуса, протест векселя). Виконавчий напис нотаріуса про протест векселя та вексель з відміткою нотаріуса про опротестування не лише свідчить про факт заборгованості, а й мають силу виконавчого документа.

Висновки. Нотаріальний процес характеризується як специфічна правова форма діяльності, суть якої полягає в тому, що в її рамках здійснюється застосування правових норм шляхом реалізації нотаріатом юрисдикційних повноважень. У зв'язку з цим характеристика нотаріального процесу як одного з видів юридичного процесу є досить актуальною та своєчасною [6, с. 305].

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Про нотаріат: Закон України від 2 вересня 1993 р. № 3425-ХІІ /Верховної Ради України. 1993. № 39. Ст. 383. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>.
3. Бондарєва М.В. Гарантії нотаріальної діяльності. Університетські наукові записки. 2010. № 2 (34). С. 80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2010_2_11.
4. Долинська М.С. Особливості реалізації нотаріальної діяльності в незалежній Україні. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2015. Вип. 3. С. 75–84.
5. Коротюк О.В. Науково-практичний коментар Закону України «Про нотаріат». Х.: Право, 2012. 648 с.
6. Радзівська Л.Е., Пасічник С.Г. Нотаріат в Україні: навч. посіб. / за ред. Л.К. Радзівської. К.: Юрінком Інтер, 2000. 483 с.
7. Фурса С.Я., Фурса Є.І. Нотаріат в Україні. Теорія і практика: навч. посіб. для студ. закл. вищ. освіти. К.: А.С.К., 2001. 976 с.
8. Фурса С. Актуальні питання теорії і практики нотаріальних правовідносин. Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. Юридичні науки. 2011. № 87. С. 8.
9. Чижмарь К.І. Гарантії нотаріальної діяльності: деякі питання теорії та практики. Науковий вісник публічного та приватного права. 2017. Вип. 4. С. 65.
10. Черниш В., Нелін О. До питання про реформування органів нотаріату в Україні. Юридична Україна. 2012. № 9. С. 10–14.